

A gondoskodó ember: etikus fogyasztás és a gazdasági szemlélet

Agnieszka Wincewicz-Price–Róna Péter–Zsolnai László:
Homo Curator. Towards the Ethics of Consumption. Springer
Nature Switzerland (Virtues and Economics 8), 2024, 200 o.

Elkerülhetetlen és elméleti szempontból is tanulságos lehet a közgazdaságtant mint az emberi létfeltételek újratermelésének és a piaci sikerességnek a („lehangoló”) matematikai tudományát időről időre szembesíteni az etikai gondolkodás és a jó élet eredendőbb célkitűzéseivel. Többek között erre vállalkoznak a Springer kiadó *Erények és gazdaságtudomány* sorozatában megjelentetett könyvek, amelyek eddigi nyolc kötete közül hétnek Róna Péter és Zsolnai László a szerkesztője. A sorozat művei nem a modern főárami közgazdaságtan részletkérdéseiről szólnak, hanem arról, hogy a részletek háttérében milyen szerepet játszik az emberi tényező, az erények és bűnök milyen mechanikájával és dinamikájával kell számolnunk. A sorozat kinyilvánított célja, hogy „a gazdaságelméletet olyan területre helyezze át, ahol az erények és a gazdasági döntések közötti kapcsolat az elmélet szerves részét képezi, nem pedig valamiféle opcionálisan hozzáadott összetevő”. Egyszóval, a kezdeményezők nem egy új, hatékonyabb matematikai „tisza gazdaságtan” kialakítására törekszenek, hanem éppen ellenkezőleg: céljuk a közgazdaságtannak *erkölcsstani tudományként* való újraélesztése. A nyolcadik kötet címe, az eddigiekhez hasonlóan, bibliai hangvételű: a gondozó, törődő, gondoskodó ember, mégpedig a gazdasági tevékenységek egy sajátos aspektusára, a *fogyasztásra* való tekintettel.

A könyv az Oxfordi Egyetem Blackfriars Halljában, a Las Casas Intézet által szervezett, „A fogyasztás etikája” című szimpózium eredménye, amely két kortárs problémakör összefüggéseit kívánta megvizsgálni: az emberi mértéktelenség planetáris következményeit és a modern közgazdasági elméletnek az emberi viselkedés erkölcsi aspektusaival szembeni közömbösségét, amely ennél fogva, úgy tűnik, hallgatólágoosan bátorítja a mértéktelen életmódot.

A kötet három nagy részből áll, amelyek mindegyike korunk ökológiai válságára adható válaszokat mérlegel. A kifejtés a problémafelvetés–válasz–viszonzválasz klaszszikus formáját követi. Az első rész átfogó üzenete, hogy a gazdasági megfontolások nem vonhatók ki az erkölcsi (illetve vallási) szemlélet hatálya alól: az emberi kapzsiságnak *racionalitássá*, illetve *fogyasztói életformává* alakításával szemben felmutathatók az ellensúlyozására alkalmas szellemi és morális erőforrások. Ilyen erőforrás

a fogyasztás határának (az „*elég*” fogalmának) a gondolkodás középpontjába helyezése, illetve alávetése a *jó élet* valamely átfogó céljának, mint ahogy ez a *tomista perszonalizmusban* vagy a *buddhizmusban* történik. A második rész a mainstream közgazdaságtan képviselői (David C. Rose, illetve Geoffrey Brennan és Hayden Wilkinson) által adott válasz és annak megvitatása. A válasz lényege: nem a *homo oeconomicus* és a *mértéktelen fogyasztás* a globális társadalmi és ökológiai válság gyökere, ugyanis a *haszonmaximalizálás* szándéka összeegyeztethető mások jólétének előmozdításával, és az ökológiai problémák piaci körülmények között is szabályozhatók, például az üvegházhatású gázok kibocsátóira kivetett Pigou-féle adó formájában. A válaszadók szerint a piac előrejelző szerepe nélkülözhetetlen, ami szükségszerűvé teszi a gazdasági motivációk és az erkölcsi szempontok szűk körű elgondolását és egymástól független értelmezését.

A főáram kritikusaival viszonyítva szerint az említett megoldások elégtelenek, ugyanis az általuk bírált elmélet extrém módon leegyszerűsíti az ember képét, s ezzel az emberiség és az élővilág túlélése szempontjából káros látszatvalóságot kreál és igazol, aminek egyáltalán nincs objektív alapja, és összefüggései sem szükségszerűek (Róna, 119–120. o.). A *homo oeconomicus* képzetének a *homo curator* fogalmával való helyettesítése nem egy újabb, a természettudományokkal egyenrangú vagy matematikailag reprezentálható elméletre törekszik, hanem olyan módszertan kidolgozására, amely az ember eddiginél teljesebb leírását veszi figyelembe, erényekre, bűnökre, illetve bölcs elővigyázatosságra vonatkozó kritériumokat fogalmaz meg a cselekvés és a változtatás érdekében (Róna, 123–124. o.). A harmadik rész éppen az említett teljesebb emberkép jegyében a fenntartható élet irányába előreívó, gazdaságelméletileg is számottevő megoldásokat javasol. Ilyenek az önző, egocentrikus szemlélettől a *bizalom* által fenntartott *társadalmi kapcsolatháló*k, illetve a családban kifejeződő „*mélyebb emberség*” felé fordulás, vagy a korrigált piaci szempontokkal kísérletező megoldás a pénzügyi terhek mérséklésére – az *enyhített kamatoskamat-számítás* gazdasági válság idejére.

Noha első látásra úgy tűnhet, hogy a kötetben megjelenő elméleti tendenciák közül a *homo oeconomicus* és a *homo curator* összeegyeztethetetlen irányokat képviselnek, és kérdéses, hogy lehet-e átfogó és hosszan tartó hatásuk a szokásos üzletmenetre (*business as usual*), vagy – egy radikálisabb szempontból tekintve – egy csökkentett fogyasztás mellett a tőke felhalmozását és az ebből adódó következményeket csak közvetetten érintik, mégis fontos megértenünk az érvek és értékrendszerek szintjén megnyilvánuló változtató szándék szemléletalakító jelentőségét. Ennek érdekében igyekszem rámutatni az egyes érvrendszerekben rejlő gondolati és intézményes tendenciák jelentőségére és a könyvsorozat korábbi köteteiben megfogalmazott gondolatokkal való összefüggéseikre.

Mindenekelőtt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a főárami gazdasági gondolkodásnak a kötetben közreadott kritikáiban nem alkalmi és elszigetelt jelenségről van szó. Ezen nemcsak azt értem, hogy a modern közgazdaságtan kialakulásától kezdve szembe találta magát a mérsékletre intő vallásos filozófiák kritikájával (amelyek közül ez a kötet csak kettőre összpontosít, a katolikus egyház hivatalos filozófiájának számító tomizmusra és a buddhizmusra), hanem azt is, hogy ez a kritika és a hozzá tartozó erényfelfogás az idők során képes volt filozófiailag megújulni,

és az etika, illetve a gazdaságetika egyik markáns irányzatává válni (lásd egyfelől Alasdair MacIntyre, Robert C. Solomon és Luigino Bruni erényetikai szemléletét, másfelől pedig a dalai láma, E. F. Schumacher, P. A. Payutto buddhista etikai és gazdaságetikai gondolkodását). A legutóbbi években az itt említett keresztény tendencia még határozottabbá vált, amióta Ferenc pápa, komolyan véve a Szent Ferenc örökségéből származó kihívást, *Laudato si* (Áldott légy) címmel, a közös otthon gondozásáról, a társadalmi igazságosság és a környezetvédelem szükségességéről adott ki enciklikát, olyan alapidokumentumot, amelyet a kötet szerzői közül többen is gondolataik kiindulópontjaként használtak fel. Ebben a kontextusban kell látnunk nemcsak a tanácskozás témaválasztásának és helyszínének a jelentőségét, hanem a stratégiai szerepet betöltő vatikáni testületek képviselőinek: Joshtrom Kureethadamnak (aki az Átfogó Emberi Fejlődés Dikasztériumában az Ökológia és Teremtés program koordinátora) és Stefano Zamagni közgazdásznak, Ferenc pápa gazdasági tanácsadójának, a Pápai Társadalomtudományi Akadémia elnökének a tanácskozáson és a kötetben való érdemi részvételét is. Kureethadam úgy tárgyalja a konsumerizmus és a Föld alrendszerének potenciális összeomlása közötti összefüggést, hogy koncepciójában egyaránt helyet kap az ember bibliai szemlélete, Rees és Wackernagel ökológiai lábnyom-számítása, valamint a keresztény egyházfők társadalmi igazságossággal és a bolygó sorsával kapcsolatos állásfoglalásainak számos közös szempontja, II. János Páltól, XVI. Benedeken át Ferenc pápáig és I. Bartholomaiosz konstantinápolyi ökumenikus pátriárkáig. Zamagni tanulmánya a fővényesség mint más bűnök szülő emberi főbűn mélyreható elemzéséből bontja ki mind a kapzsiságot, mind pedig a birtoklási vágy egyéb túlzásait, amelyek szerint mindig együtt járnak a racionalitás, a helyes gondolkodás zavaaraival, a valódi jó fel nem ismerésével. Ezért véli úgy, hogy a kapzsi ember alapvetően téves képzetek által irányított és boldogságra képtelen, ugyanis a boldog élet feltételezi az erényt mint olyan megalapozó tényezőt, amely a jó életet lehetségessé és élvezhetővé teszi (Zamagni, 21. o.). A dezorientálódott kapzsi ember Zamagni szerint azért sem lehet boldog, mert a szükségletek sokféleségét egyetlen alapvető szükségletre redukálja, a birtokláséra (24. o.). Ezzel szemben az ember kapcsolatokra orientált lényé nem a birtoklásban, hanem a viszonzás nélküli ajándékban és *gondoskodásban* találja meg a maga legsajátabb kifejezését, ami immár nem áru, hanem *kapcsolati érték*. E felismerés megfogalmazásával Zamagni egyszersmind felmutatja a *homo oeconomicus* önzéséből kivezető utat, ami a *gondoskodó ember*, a *homo curans* fogalmához vezet.

Az etikai és a gazdaságetikai megújulásnak a világvallásokban fellelhető kritikai potenciálja ma már kétségtelenül a gazdaság és a társadalom átalakításában egyik legfontosabb szellemi és erkölcsi alternatívának számít, amelynek mélyen fekvő lelki motívumai világszerte azokat is megszólítják, akik a kapitalista modernizációval és szekuláris kísérőjelenségeivel nemcsak a gazdagságból való kirekesztettségük, igazságérzetük, illetve öntudatos életpárti és emberbaráti aktivizmusuk révén, hanem vallásos meggyőződésük miatt is szemben állnak. Ha komolyan vesszük a modern gazdaság általános létkockázati tényezővé válását, akkor úgy tűnik, nincs is fontosabb gazdaságelméleti (és gyakorlati) kérdés, mint megtalálni a hatékony működésnek azt a formáját, amely a gazdasági eredményességet az ember és az egész élővilág felvirágoztatásával

összhangban képes érvényesíteni. Az ilyen alapérték keresése az, ami az említett tanácskozás és az egész könyvsorozat kezdeményezőinek, Róna Péternek és Zsolnai Lászlónak tágabb értelemben vett munkásságát és a kötetben közölt tanulmányait is meghatározza. Róna Péter úgy véli, hogy ahhoz, hogy ne kövessünk a valóságtól és az ember erkölcsi lényétől elrugaszkodott, sőt azokkal szemben álló célokat, tudatosítanunk kell, hogy a közgazdaságtan nem objektív tudomány, hiszen esetében „az elmélet és a valóság között olyan reflexív kapcsolat van, amely a természettudományokban egyáltalán nincs, vagy csak nagyon korlátozott mértékben van jelen” (Róna, 125. o.). Az említett reflexivitás számbavétele és az azzal adódó morális lehetőségeknek egy fölérendelt (alapjaiban tomista) erény-teleológia részeként való azonosítása jelenti a *homo curator* morális ontológiájának a megalapozását, a gazdaságnak (legalábbis a fogyasztásnak) a kivonását a felhalmozás és fogyasztás irracionálisan kódolt racionalitásának az uralma alól. Hasonló tendenciát képvisel Zsolnai László buddhista gazdasági szemlélete is, az irracionális vágyaknak alárendelt gazdasági magatartásnak a buddhizmus *négy nemes igazságának* és az erények gyakorlása *nyolcrétű nemes ösvényének* szellemében való újragondolásával. A gazdaság buddhista szemlélete megköveteli, hogy csökkentsék a gazdasági folyamatok materiális aspektusainak és növeljék az immateriális összetevőiknek a jelentőségét. „Az emberi és nem emberi érző lények fejlődéséhez olyan fogyasztási gyakorlatokra van szükségünk – írja Zsolnai –, amelyekben a szereplők elkerülik az olyan vétkeket, mint a kapzsiság, a gyűlölet és a tudatlanság, és gyakorolják a nagylelkűség, az erőszakmentesség, az együttérzés, az elégedettség, a bölcsesség és az éber figyelem erényeit.” (Zsolnai, 53. o.) A buddhizmus elvárja, hogy az emberek tegyenek különbséget az igazi, spirituálisan megalapozott jóllétük (*chanda*) és az élvezetekre irányuló vágyaik (*tanha*) között, és ennek megfelelően sokkal inkább egyszerűsítsék vágyaikat ahelyett, hogy megsokszoroznák őket, és a gazdaságot állítsák az egyének, a társadalom és a környezet jóllétének szolgálatába.

A *Homo Curator* kötet nemcsak a keresztény és buddhista erények által reorientált gazdasági magatartás céljait és alaptendenciáit jelöli ki, hanem, mintegy a célok realizálásának zálogaként, az elérésük felé vezető utakat, illetve lehetséges eszközöket is felmutatja. Rendkívül alaposak és tartalmasak azok a gondolatmenetek, amelyek célja operatív fogalmak kidolgozása. Ilyen például Margaret Atkins „elég” fogalma, Baritz Laura „helyes fogyasztás” fogalma, illetve Edward Skidelsky „megfontoltság (bölcslővigyázatosság)”, Dominic Burbidge „bizalom”, Joseph Rice „szeretetteljes családi kommunio”, Szathmáry Eörs „enyhített kamatos kamat” fogalmai. Az említett szemléletmódok közgazdászok, gazdaságetikusok, filozófusok, teológusok és az élőlények jóléte iránt elkötelezett személyek számára egyaránt hasznos támpontokat kínálnak a kortárs gazdasági realitások etikai aspektusainak a megértéséhez.

Ungvári Zrínyi Imre